

Цивільна правоздатність та дієздатність фізичної особи як учасника цивільних відносин

*Бек Уляна Павлівна*¹

Опубліковано	Секція	УДК
20.11.2023	Право	378.14

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10159736>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. В науковій статті розглядаються теоретичні питання про цивільну правоздатність та дієздатність фізичних осіб, як суб'єктів цивільно-правових відносин, пояснюється їх значення, досліджується їх місце та роль у цивільному праві. Розмежування та визначення цих понять є важливим напрямом дослідження у сфері регулювання цивільних правовідносин. Адже метою даної роботи є характеристика співвідношення понять правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність та учасники цивільно-правових відносин, а також їх подальше відокремлення для коректного вживання цих понять у сфері правого регулювання цивільних відносин.

Доведено, що поняття «правосуб'єктність» означає наявність в особі правоздатності та дієздатності, тобто можливості не лише отримувати права і обов'язки, а водночас своїми діями набувати права, створювати юридичні обов'язки та нести відповідальність за порушення правових норм. Проаналізовано та розкрито зміст правосуб'єктності, що вважається узагальнюючим поняттям, що об'єднує в собі і правоздатність, і дієздатність. Також наголошено, що до його ознак, як до правової властивості особи, можна віднести також деліктоздатність.

Встановлено, що правоздатність - це здатність особи мати цивільні права та обов'язки та виникає у момент її народження. Протягом життя обсяг цивільної правоздатності може змінюватися, адже чинним законодавством визначено її обсяг за допомогою вказівки на те, що фізична особа має всі особисті немайнові права, встановлені Конституцією та Цивільним кодексом України.

Визначено також поняття цивільної дієздатності, що являється здатністю фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і здійснювати їх самостійно, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Якщо правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження і припиняється зі смертю, то дієздатність виникає з моменту досягнення певного віку. Іноді з огляду на певні життєві обставини особа може її втрачати цілком або частково. Проте тимчасова відсутність у фізичних осіб дієздатності не означає, що вони не можуть виступати як суб'єкти цивільного права.

¹кандидат, юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу, Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доцент, <https://orcid.org/0000-0002-1770-4237>

Зроблено висновок, що фізична особа як учасник цивільних правовідносин повинна мати правосуб'єктність, тобто здатність бути суб'єктом права і складовими якої виступають правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Усі ці елементи виникають неодноразово, а існують зважаючи на вікові та інтелектуальні чинники та здатність керувати своїми вчинками, розуміти їх та діяти вільно у своїх рішеннях.

Ключові слова: правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, фізична особа, учасник цивільних правовідносин.

Civil legal capacity and legal capacity of an individual as a participant in civil relations

Abstract. The scientific article examines theoretical questions about civil legal capacity and legal capacity of natural persons as subjects of civil legal relations, explains their meaning, examines their place and role in civil law. The demarcation and definition of these concepts is an important direction of research in the field of regulation of civil legal relations. After all, the purpose of this work is to characterize the relationship between the concepts of legal personality, legal capacity, legal capacity and participants in civil legal relations, as well as their further separation for the correct use of these concepts in the field of legal regulation of civil relations.

It has been proven that the concept of "legal personality" means the presence of a person with legal capacity and legal capacity, that is, the ability not only to receive rights and obligations, but at the same time to acquire rights, create legal obligations and bear responsibility for violations of legal norms through one's actions. The content of legal personality, which is considered a generalizing concept that combines both legal capacity and legal capacity, is analyzed and revealed. It is also emphasized that one of its features, as a legal property of a person, can also include the ability to commit a crime.

It is established that legal capacity is the ability of a person to have civil rights and obligations and arises at the moment of his birth. During life, the scope of civil legal capacity may change, because the current legislation defines its scope by indicating that a natural person has all personal non-property rights established by the Constitution and the Civil Code of Ukraine.

The concept of civil capacity is also defined, which is the ability of a natural person to acquire civil rights for himself through his actions and to exercise them independently, as well as the ability to create civil obligations for himself through his actions, perform them independently and bear responsibility in case of non-fulfillment. If the legal capacity of a natural person arises at the time of his birth and ceases with death, then the legal capacity arises from the moment of reaching a certain age. Sometimes, due to certain life circumstances, a person can lose it in whole or in part. However, the temporary absence of physical capacity does not mean that they cannot act as subjects of civil law.

It was concluded that a natural person as a participant in civil legal relations must have legal personality, that is, the ability to be a subject of law, the components of which are legal capacity, legal capacity, and delictual capacity. All these elements do not arise simultaneously, but exist taking into account age and intellectual factors and the ability to manage one's actions, understand them and act freely in one's decisions.

Keywords: legal personality, legal capacity, legal capacity, delictual capacity, natural person, participant in civil legal relations.

Вступ

Постановка проблеми. Сучасне цивільне право характеризує людину як учасника цивільно-правових відносин, приділяючи їй визначення «фізичної особи». Дане поняття

описане статтею 24 Цивільного Кодексу України [1] та офіційно введене у цивільне законодавство України вперше, хоча його використання вже довгий час активно реалізується у наукових працях переважної більшості юристів та науковців. Особі властиві певні риси та якості, які характеризують людину в суспільстві. Фізичною особою є людина як учасник цивільних правовідносин, незалежно від її статі, віку, стану здоров'я, громадянства.

Для того, аби бути повноцінним учасником цивільних правовідносин, фізична особа повинна бути правосуб'єктною, тобто володіти цивільною правоздатністю та дієздатністю. Майнові права та інтереси певної категорії фізичних осіб потребують особливої правової охорони у зв'язку з тим, що ці особи не набули повної цивільної дієздатності, або вона скоригована судом, або вони не мають фізичної можливості її реалізувати щодо певних майнових об'єктів чи майна в цілому, тобто мають певний недолік у цивільній дієздатності.

Аналіз літератури вказує на те, що на даний момент у понятійному апараті науки цивільного права відсутнє поняття «недолік цивільної дієздатності». При цьому, наприклад, Р. О. Стефанчук згадує «дефекти у дієздатності», але розглядає їх у контексті особистих немайнових прав дітей та інших фізичних осіб [2, с. 520].

Питання щодо здійснення цивільної правосуб'єктності фізичної особи привертає увагу багатьох учених правознавців, адже ряд теоретичних положень про сутність правосуб'єктності фізичної особи наразі вимагають переосмислення. Участь фізичної особи як суб'єкта цивільних правовідносин обумовлює низку невирішених законодавцем питань, які стосуються визначення її правоздатності, дієздатності, а також правосуб'єктності загалом. Зважаючи на це, проблема вивчення цивільної правоздатності фізичної особи як суб'єкта цивільних правовідносин є однією з найбільш дискусійних і потребує постійного дослідження як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Аналіз дослідження проблеми. Окремі аспекти визначення поняття цивільної правосуб'єктності фізичної особи як учасника цивільних правовідносин, зокрема і, особливості її здійснення були предметом розгляду В. І. Борисової, В. В. Батуренка, Р. О. Стефанчука, Т. О. Нечитайла, В. В. Луця, В. О. Кучера, А. В. Усталової, С. Я. Фурси, О. Є. Харитоновна, І. В. Фатєєвої, В. Л. Яроцького, а також інших науковців і правників.

Метою статті є визначення особливостей здійснення цивільної правосуб'єктності фізичних осіб, а також аналіз практики застосування законодавства з досліджуваного питання.

Результати

Відповідно до положень статті 2 Цивільного Кодексу України, учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи [1]. Для того, щоб мати можливість брати участь у майнових та особистих немайнових відносин, закон наділяє громадян цивільною правосуб'єктністю, елементами якої є цивільна правоздатність та цивільна дієздатність [3, с. 345].

Провідним елементом, серцевиною цивільної правосуб'єктності виступає правоздатність. Правоздатність - це здатність особи мати цивільні права та обов'язки згідно з ч. 1 ст. 25 ЦК України.

Н.С. Малєїн зазначає, що визначальним у понятті правоздатності є «право», а не здатність. Від особи не потрібно ніяких особливих «здібностей», щоб бути визнаним правоздатним. Саме тому всі без винятку громадяни, незалежно від яких би то не було факторів соціального, фізичного або психічного характеру, визнаються правоздатними і з моменту народження на всіх поширюється дія закону [3].

Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження і її виникнення не означає те, що фізична особа одночасно набуває можливості бути суб'єктом будь-яких цивільних правовідносин. Протягом життя обсяг правоздатності може змінюватися [4, с. 114].

Чинне законодавство визначає обсяг цивільної правоздатності фізичної особи за допомогою вказівки на те, що фізична особа має всі особисті немайнові права, встановлені Конституцією та Цивільним кодексом України. Вона також може мати ті майнові права, які прямо не встановлені ЦКУ та іншими законами. Так, невичерпність обсягу вказаних прав полягає у правилі, закріпленому в ч. 4 ст. 26 Цивільного Кодексу України, відповідно до якої, фізична особа здатна мати інші цивільні права, що не встановлені Конституцією, ЦК, іншим законом, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства [1].

Розглядаючи поняття цивільної дієздатності, необхідно зазначити, що в юридичній літературі відбуваються суперечки через зміст дієздатності та умови обсягу дієздатності. Відповідно до чинного законодавства цивільну дієздатність має лише фізична особа, яка здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними. Цивільна дієздатність фізичної особи є її здатністю своїми діями набувати для себе цивільних прав і здійснювати їх самостійно, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання [3, с. 117].

Дієздатність тісно пов'язана з правоздатністю і нею визначається. Це обумовлене тим, що особа своїми діями набуває і здійснює лише ті права та обов'язки, можливість набуття яких входить до змісту правоздатності. Дієздатність відрізняється від правоздатності тим, що передбачає свідому діяльність особи, володіння нею свідомою і самостійною волею, тобто здатність бажати настання певних наслідків, віддавати собі повний звіт у своїх діях і керувати ними [3, с. 118].

І.В. Фатєєва зазначає, що поняттю «цивільна дієздатність» належить важлива роль у перетворенні цивільної правоздатності фізичної особи як абстрактної можливості правоволодіння в реальні, конкретні суб'єктивні цивільні права та обов'язки, носієм яких виступає певна фізична особа [4, с. 27].

Разом з цим, слід зазначити, що на відміну від цивільної правоздатності фізичної особи, яка гарантується їй державою у певному обсязі, цивільна дієздатність пов'язана з активним волевиявленням фізичної особи стосовно набування певних прав. І ця можливість може бути реалізована не тільки враховуючи критерій настання певного віку фізичної особи, але й з урахуванням наявності у неї психічного захворювання, систематичного зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, коли у судовому порядку передбачається можливість обмеження цивільної дієздатності фізичної особи відповідно до положень статті 36 Цивільного Кодексу України [1].

Ознаками цивільної дієздатності фізичної особи вважаються: здатність усвідомлювати значення своїх дій та спроможність керувати ними. Елементами цивільної дієздатності фізичної особи є: вміння своїми діями набувати для себе цивільні права та самостійно їх здійснювати, здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки та самостійно їх виконувати, а також нести відповідальність за їх невиконання [5, с. 225].

За віком цивільну дієздатність поділяють на: часткову цивільну дієздатність малолітньої особи віком до 14 років, неповну цивільну дієздатність неповнолітньої особи віком від 14 до 16 років та повну цивільну дієздатність повнолітньої особи з досягненням 18-річного віку або з моменту набуття чи моменту надання фізичній особі повної цивільної дієздатності до досягнення 18-річного віку.

Від набуття фізичною особою, яка не досягла повноліття, цивільної дієздатності у повному обсязі, необхідно відрізнити випадки емансипації, тобто надання особі повної цивільної дієздатності. На відміну від набуття, надання повної цивільної дієздатності залежить від рішення органів публічної влади для виникнення у фізичної особи повної цивільної дієздатності [5, с. 229].

Відповідно до норм статті 35 Цивільного Кодексу України, повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини [1].

Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду.

Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається [1].

З огляду на методологічні позиції можна виділити декілька складових дієздатності:

- правочиноздатність, щодо можливості укладання правочинів;
- деліктоздатність, щодо можливості нести цивільно-правову відповідальність;
- тестаментоздатність, щодо можливості бути учасником спадкування;
- трансдієздатність, щодо можливості обирати собі представників;
- бізнесдієздатність, щодо можливості займатися підприємницькою діяльністю [6, с. 139].

Деліктоздатність - це здатність особи нести цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну їй протиправними діями, що виражається у здатності суб'єкта самостійно усвідомлювати свій вчинок і його шкідливі результати, відповідати за свої протиправні дії і нести за них відповідальність.

Більшість науковців вважає, що цей термін необхідно розмежовувати з цивільними правоздатністю та дієздатністю. Варто зазначити, що у цивільному праві деліктоздатність особи за майнову шкоду настає з 15 років. Не досягнувши повної дієздатності, ці особи є деліктоздатними. Передумовою деліктоздатності є осудність, тобто здатність у момент вчинення суспільне небезпечного діяння усвідомлювати свої дії і керувати ними. Загалом, до ознак правосуб'єктності у доктрині права відносять такі ознаки: правосуб'єктність не є вродженою, вона може розглядатись як взаємозв'язок особи та суспільства щодо майбутніх відносин першої з усіма третіми особами - суб'єктами права та є юридичною мірою можливості участі осіб у відповідних правовідносинах [7].

Таким чином, враховуючи все вищезгадане можна зробити висновок про те, що незважаючи на відсутність єдиного правового поняття правосуб'єктності, до його ознак, як до правової властивості особи, можна віднести правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Усі ці елементи виникають не одночасно, а існують у зв'язку із віковим

та вольовим факторами, можливістю і здатністю керувати своїми діями, розуміти їх, і бути вільним у виборі варіанту поведінки.

Фізичним особам, як суб'єктам цивільного права гарантується правоздатність з моменту їх народження у повному обсязі, відповідно до чого, будь-яка фізична особа отримує законодавчо закріплену перспективу бути учасником цивільних правовідносин. Проте можливість самостійно реалізувати дієздатність у повному обсязі фізична особа здатна за умови наявності встановлених законодавцем умов (наставання певного віку, відсутності психічного розладу), тобто не завжди вона може бути самостійним учасником цивільних відносин. Тому, фізична особа є суб'єктом цивільного права, але не кожна фізична особа може реалізувати юридичну спроможність бути суб'єктом цивільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України. Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : монографія; Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В. П. Корецького. Харків : В-цтво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.
3. Нечитайло Т. О., Луць В. В. Поняття цивільної правосуб'єктності та її елементів. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/89996/1/962-Article%20Text-1925-1-1020191025%20%281%29.pdf>.
4. Цивільне право : підручник ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право. 2011. Т. 1. 656 с.
5. Цивільне право України: навчальний посібник; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Пер. з рос. Харків: Консул, 2001. 356. с.
7. Надьон В. В. Деякі аспекти визначення правоздатності в цивільному праві. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_6.